جستاری بر تجارب زیسته دانش‌آموزان از حدود حجاب اسلامی

◈ فاطمه کریمی[۱] ◈ دکتر بهنام طالبی[۲]

چکیده: **افزایش خودپنداره و تصور مثبت بانوان نسبت به حجاب از اولویت دارترین راهکارهایی هستند که برای درونی شدن ارزش حجاب استفاده می‌شوند. تقویت روحیه دینی برای پایبندی به ارزشهای اجتماعی، ارتقای سطح شناخت و آگاهی بانوان نسبت به ارزشهای اصیل اسلامی و برخورد علمی با مقوله عفاف و حجاب در جامعه در ترویج فرهنگ عفاف مؤثر است. پژوهش حاضر می‌کوشد، ضمن واکاوی تجربهٔ زیستهٔ دانش‌آموزان، ادراک آنان را از حدود حجاب مورد بررسی قرار دهد. این پژوهش مبتنی بر رویکرد کیفی است که به روش پدیدارشناسی، با مطالعه ده نفر مشارکت‌کننده از میان دانش‌آموزان دختر دوره دوم متوسطه شهر تبریز، با به‌کارگیری روش نمونه‌گیری هدفمند و از طریق دوازده مصاحبهٔ فردی و یک مصاحبه گروهی نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. برای بررسی تجربه دانش‌آموزان از مقوله حجاب، دانش‌آموزان پایه سوم دوره دوم متوسطه مورد توجه قرار گرفته‌اند. مصاحبه ها خارج از محیط مدرسه انجام گرفته است تا جوّ مدرسه درک آنان را درباره حجاب تحت تأثیر قرار ندهد. تحلیل داده‌ها براساس راهبرد هفت مرحله‌ای کُلایزی صورت پذیرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهند که در تجربه زیسته دانش‌آموزان حدود حجاب فقط در پوشش خلاصه نمی‌شود؛ عفاف و حجاب در نگاه،گفتار، رفتار و پوشش مطرح است. همچنین از تجربه دانش‌آموزان مضامینی به‌دست آمد که عبارت‌اند از: برداشتهای متفاوت از حدود حجاب، تأثیر تجربه گذشته فرد در حدود حجاب، وابستگی حدود حجاب به محیط، حدود حجاب تابعی از زمان، تأثیر دنیای مجازی بر کم رنگ شدن حجاب، ضعف اعتقادی عامل نگاه مقطعی به حجاب.**

کلید واژگان: **تجارب زیسته دانش‌آموزان، حدودحجاب اسلامی، ادراک**

◉ تاریخ دریافت: ۹۷/۰۳/۲۲ ◉ تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۰۱

۱. دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز ، ایران. ftmhkarimi@yahoo.com

۲. **(نویسنده مسئول)**، استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، تبریز، ایران. Btalebi@iau.ac.ir

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

مقدمه

لباس پوشـــیدن، شأنی از شئون انســـان و پدیده ای است که تقریباً به‌اندازۀ طول تاریخ بشر، سابقه و به قدر پهنۀ جغرافیای زمین، گســـترش دارد (حدادعادل، ۱۳۸۶). لباس تحت تأثیر فرهنگ و معرف شخصیت افراد است (محمدی و قدسی، ۱۳۹۵). پوشش و حجاب به مثابه رسانه ای ارتباطی و به عنوان کنشـــی اجتماعی، از یک‌سو تحت تأثیر ســـاختارهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است و از ســـوی دیگر متأثر از کنشگران زن و مرد در ابعاد مذهبی، منزلتی و شخصیتی است. ارتباطات نمادین، پایه و اســـاس تمامی کنشهای اجتماعی شناخته شده است (محســـنیان‌راد، ۱۳۸۵). حجاب به عنوان ارتباط نمادین صرفاً به مقوله پوشش بدن تقلیل نمی یابد، بلکه شامل زبان بدن، مدیریت بدن و آرایش و پیرایش بدن و زبان اشیا در عرصه ارتباطات غیرکلامی نیز می‌شود که ممکن است در شرایط اجتماعی و فرهنگی دارای شکل و قالب متنوع با جوهر یکسان یا به‌عکس باشد. لذا به عنوان یک مسأله اجتماعی، ضروری است مورد شناخت علمی قرار گیرد (شارع‌پور، تقوی و محمدی،۱۳۹۱). امروزه جوامع اسلامی در بحث حجاب، نیازمند نوعی گذار هســـتند؛ گذار از تقلید، عادت و تعبد از ســـر اکراه به مرحلۀ آگاهی و معرفت (محمدی و قدسی، ۱۳۹۵)، چرا که تغییر نسل موجب تغییراتی در نوع نگرش آنها به مذهب شده اســـت (احمدی، ۱۳۸۸). با تبیین صحیح ضرورت و نقش حجاب در اجتماع، زمینه‌های توسعه و ترویج آن با مشـــارکت همه مردم فراهم می‌شود (فضل‌الهی قمشی، ۱۳۹۱). اگر دانش‌آموزان با فواید و فلسفه وضع این قانون الهی از منظرهای مختلف دینی، عقلی، علمی و روانی آشنا شوند، حتی اگر مقید به رعایت کردن آن نباشند، احتمال تغییر رفتار در آینده برای آنها وجود دارد (کریمی، ۱۳۷۲). دریافت نگرش و گرایش دانش‌آموزان نسبت به لزوم رعایت یا عدم رعایت حجاب، کمک شایانی به برنامه‌ریزی جامع در مورد این پدیده خواهد کرد.

واژۀ حجاب در فرهنگ فارسی در سه معنا به کار رفته است: ۱. پرده و سِتر؛ ۲. نقابی که زنان چهرۀ خود بدان پوشـــانند (روبند) و ۳. چادری که زنان ســـرتاپای خود را بدان پوشانند (معین،۱۳۴۲). مراد از کلمه حجاب در مباحث مربوط به روابط زن و مرد به معنای آن چیزی اســـت که مانع نگاه غیرمجاز می‌شـــود(مهدی‌زاده، ۱۳۸۷). بنابراین حجاب در اصطلاح، پوششـــی است که اعضای بدن زن را به طور معمول بپوشـــاند و مطابق با دستورات دین اســـلام باشـــد(فاضلیان، ۱۳۸۹). مراد از عفاف در پوشش تنها پوشـــیده بودن ســـر و گردن و ظاهر بدن نیست، بلکه متعارف بودن نوع، فرم، رنگ و اندازه پوشش اســـت(کربلائی پازوکی و خوانین‌زاده ،۱۳۹۳). کسی که دارای حجاب است باید دارای ویژگیهایی باشد که عبارت‌اند از:

الـــف) عفاف وحجاب ذهن: نپروراندن ذهنیت گناه و معصیت در ذهن؛ **ب)** عفاف وحجاب در نگاه: از دســـتورات مؤکد اســـلام رعایت نگاه اســـت؛ **ج)** عفاف وحجاب درگفتار: برای زن جایز نیست صدای خود را به‌گونه ای جلوه دهد که موجب تحریک نامحرم شود؛ **د)** عفاف وحجاب در ارتباطات: اسلام هر

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

گونه ارتباط و برخورد حســـی میان زن و مرد اجنبی را حرام کرده است؛ **هـــ)** عفاف وحجاب در رفتار و معاشرت: زن مسلمان علاوه بر پوشش ظاهری باید در نوع حرکات، برخوردها و حتی راه رفتن نیز زمینهٔ سوءاستفاده افراد اجنبی را از میان ببرد؛ **و)** عفاف وحجاب در پوشش. در کل حجاب برای حفظ امنیت اخلاقی اجتماع و تکامل معنوی فرد به خصوص کرامت زن اســـت تا در فعالیتهای اجتماعی حاضرشود (ســـلاجقه و موسی‌پور، ۱۳۹۰). بحث حجاب محدود به زمان خاص و معین نیست بلکه همواره باید به عنوان اصل اساسی، ارزشی و اسلامی در جامعه جاری و ماندگار باشد. رعایت حجاب و پوشش یک نیاز طبیعی و ذاتی برخاســـته از فطرت انسانی است. اســـلام زن را در سایه حجاب و سایر فضایل به صحنه می‌آورد تا معلم عاطفه، رقت، درمان، لطف، صفا و مانند آن شود (جوادی آملی،۱۳۸۶).

چنانکه قرآن درباره محدودهٔ حجاب می‌فرماید: بر زنان در مورد پدران و پسران و برادران و پسران برادران و پســـران خواهران و زنان [همکیش] و بردگانشان گناهی نیست [که دیده شوند] و باید از خدا پروا بدارید که خدا همواره بر هر چیزی گواه است.[۱] ای پیامبر به زنان و دخترانت و به زنان مؤمنان بگو پوششهای خود را بر خود فروترگیرند. این برای آنکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند[به احتیاط] نزدیک‌تر است و خدا آمرزنده مهربان است.[۲] و به زنان با ایمان بگو دیدگان خود را [از هر نامحرمی] فرو بندند و پاکدامنی ورزند و زیورهای خود را آشکار نگردانند، مگر آنچه طبعاً از آن پیداست و باید روسری خود را بر سینه خویش[فرو] اندازند ...[۳] آیه‌ای که بر وجوب حجاب برای زنان در برابر نامحرمان دلالت صریح می‌کند: ای پیامبر، به همسران ودخترانت وزنان با ایمان بگو روسریهای بلندخود را برخویش فرو افکنند.[۴]

همچنین در روایات نیز بر این مهم تأکید شده است. چنانکه امام علی(ع) در نهج‌البلاغه، میزان قوام و بقای شخصیت و احترام و امنیت زن را بسته به میزان حجاب می‌داند و می‌فرماید: به درستی که شدت حجاب برای حفظ آنان بهتر است (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱). امام صادق علیه السلام درباره چیزی که زن از زینتش می‌تواند آشکار کند، چهره و دو دست را بیان کرده‌اند (حر عاملی، ۱۳۵۴ ق).

■ پیشینه پژوهش

پیشـــینهٔ حجاب به عنوان امری فطری، به خلقت اولین انسانها برمی‌گردد؛ قدر مسلم این است که پیش از اسلام نیز حجاب در میان برخی از ملل وجود داشته است (محمدی و قدسی،۱۳۹۵). حجاب از اساسی‌ترین مسائل دینی است که اختصاص به دین اسلام ندارد و در تمام ادیان الهی از جمله زرتشتی، یهودی و مسیحیت، به لزوم رعایت آن تأکیدشده است (محبوبی‌منش، ۱۳۸۶). در این حوزه پژوهشهای

۱. احزاب: ۵۵
۲. احزاب: ۵۹
۳. نور: ۳۱
۴. احزاب: ۵۲

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

گوناگون انجام شده است، برخی از پژوهشهای مرتبط با حوزه موضوعی حجاب عبارت‌اند از:

مهتا[1] (۲۰۱۰) در مطالعه ای تأثیر عمیق رسانه‌های مدرن را روی زنان مسلمان دهلی طی ۳۰ سال مؤثر دانسته است. یافته‌های پژوهش نشان دهنده این واقعیت است که زنان مسلمان، مفروضات سنتی مصرف رسانه ای را کاملاً تغییر داده و سبک زندگی و الگوهای اندیشیده شده از خود را بازبینی کرده‌اند (شـــارع‌پور و همکاران ،۱۳۹۱). بهویی و همکاران[2] (۲۰۰۸) در پژوهشـــی در میان دختران بنگلادشی نشـــان دادند دخترانی که لباسهای سنتی و مذهبی را بر لباسهای غربی ترجیح می‌دهند، کمتر مستعد مشکلات روانی در زندگی آینده هستند و این مسأله، اثرات بلندمدتی بر بهزیستی و شادکامی آنها دارد (شـــارع‌پور و همکاران، ۱۳۹۱). شیرازی و میشرا[3] (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای نشان دادند که برای فهم نگاه زنان مســـلمان نسبت به حجاب در غرب باید عوامل سیاســـی، اجتماعی و تاریخی یک کشور، ماهیت مهاجرت آنها، ترکیب جمعیت‌شـــناختی گروه آنها و چگونگی تفســـیر آنها از دنیوی شدن و شهروندی را بررســـی کرد. مصاحبه عمیق با زنان مورد مطالعه نشان داد، درحالی‌که از روسری استفاده می‌کردند هیچ تمایلی برای استفاده از نقاب نداشتند بلکه به‌عکس در محیط آمریکا آن را غیرضروری و نامناسب می‌دانستند (شـــارع‌پور و همکاران،۱۳۹۱). خیدانی(۱۳۹۴) در پژوهش خود، نشان داد که میان متغیر حجاب و نحوهٔ فرزندپروری، همبســـتگی معنادار وجود دارد؛ همچنین نشان داد که تجربهٔ گذشتهٔ فرد در حجاب وی، نقشـــی ایفا نمی‌کند. طالبی دلیر و رضوی طوســـی(۱۳۹۲) در پژوهشـــی به این نتیجه رسیدند که وضع موجود اعتقاد به حجاب و نگرش مثبت به مسئلهٔ حجاب در سطح بالا و میزان رضایت از موقعیت فعلی حجاب در سطح نسبتاً متوسط قرار دارد. همچنین افراد جامعه معتقد بودند که میزانِ اثرگذاری عوامل فرهنگی بیرونی و درونی بر حجاب در ســـطح متوســـط اســـت. صالح آبادی(۱۳۹۲) در تحقیقـــی نشـــان داد که میان مؤلفه‌های اعتماد (میزان اعتماد عمومـــی و میزان اعتماد به خانواده) از یک‌ســـو و میزان حجاب از سوی دیگر، رابطهٔ معنادار وجود دارد. افشانی و زارعان(۱۳۹۳) در مطالعهٔ خود نشان دادند که گاهی طرحها و برنامه‌هایی که افراد نظامی و انتظامی در زمینهٔ حجاب و پوشش اجرا کرده‌اند، بیش از آنکه اقناعی و توجیهی باشـــد، با زور و اجبار همراه بوده است؛ در واقع، دارندگان زور و قدرت، وارد عرصهٔ فرهنگی شده و صحنه را از حالت فرهنگی، به کارزار عملیاتی و سیاسی تبدیل کرده‌اند. رجالی، مستأجران و لطفی (۱۳۹۱) در پژوهش خود نشان دادند که ۱۹/۴ درصد از دانشجویان، موافق و ۱درصد از آنها مخالف حجاب‌اند؛ همچنین ۶۱/۶ درصد از آنان نیز نظر بینابینی دارند. میان متغیرهایی چون ترم تحصیلی و وضعیت ســـکونت دانشـــجویان با نگرش آنها نسبت به حجاب رابطه معنادار وجود دارد. رستگار خالد و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی نشان دادند که مهم‌ترین سبک کنش اجتماعی مؤثر

1. Mehta
2. Bahui et al.
3. Mishra

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

در رعایت حجاب، کنش ارزشی دینی است و سبک مؤثر در رد آن، کنش ارزشی سکولار است. استفاده از ماهواره و اینترنت نیز در سبک کنش ارزشی (دینی و سکولار) مؤثرند. اسدزاده، محمدی، جلیلی و شریفی (۱۳۹۱) در پژوهشی نشان دادند که میان معیارهای ارزشی، فردی، اجتماعی و شناختی و تربیت خانوادگی دانشجویان دختر ورزشکار، با حجاب آنها رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. خواجه نوری، روحانی و هاشمی (۱۳۹۱) در پژوهشی، به این نتیجه رسیدند که رابطه معنادار میان هویت مذهبی، سبک زندگی مذهبی با گرایش به حجاب وجود دارد. فضل‌الهی و ملکی توانا (۱۳۹۱) نشان دادند که مهم‌ترین فاکتورهای تأثیرگذار در کم‌توجهی دختران دانشجو به پوشش اسلامی، دوستان و همسالان، ضعف اعتقادات و رسانه‌های خارجی هستند. جهانگیری و شجاعی (۱۳۹۱) در پژوهشی بیان کردند که میان خودپنداره و تصور دانشجویان نسبت به خود و میزان باور به حجاب آنها رابطهٔ معنادار وجود دارد. یک نظرسنجی در تهران درباره پوشش نامناسب برخی از افراد نشان داده که ۲۳ درصد تبعیت از مد روز، ۲۰ درصد زیبا و متنوع بودن لباس‌های جدید، ۳۹ درصد جلب توجه و ۱۲ درصد اظهار مخالفت با برخی سیاستهای کشور را دلیل انتخاب پوششهای نامناسب خود دانسته‌اند. نظرسنجی دیگری که در سال ۱۳۸۸ در سطح شهر تهران انجام گرفت، نشان داد که رفتار پوششی در عین حال نشانه‌ای از باورها و اعتقادات شخصی نیز محسوب می‌شود و از این بُعد بیشتر مورد عنایت نظامهای تربیتی و سیاسی قرار می‌گیرد. در نظامهای تربیتی و سیاسی دارای هنجار پوششی، الگوهای خاصی از پوشش به عنوان پوشش هنجار مطرح می‌شود و به شکلهای مختلف از اعمال آنها حمایت به عمل می‌آید و تحقق آن نشانه ای از توفیق شمرده می‌شود. اگر شیوهٔ پوشش در میان برخی از گروهها، مغایر با معیارها و هنجارهای رسمی و پذیرفته شده باشد، می‌توان گفت مشکلی اجتماعی ظهور یافته است (نبوی و شهریاری،۱۳۹۱). آقایانی، طالبیان، حبیبی، دهقانین و انوری (۱۳۸۹) در پژوهشی به بررسی دیدگاه جوانان و میانسالان دربارهٔ حجاب برتر پرداخته‌اند و یافته‌های پژوهش آنها بیانگر وجود تفاوت معنادار میان دیدگاه جوانان و میانسالان دربارهٔ ضرورت رعایت حجاب از سوی بانوان، میزان آشنایی با شرایط پوشش صحیح اسلامی و بهترین نوع پوشش برای بانوان بوده است. شمس (۱۳۸۶) نشان داد که نوع پوشش مادر و خواهران با نوع پوشش دختران همبستگی دارد. همچنین، وی درباره تأثیر محیط اجتماعی بر رفتار پوششی فرد نشان داد که هرچه بر تعداد بوتیکهای موجود در محله و اطراف خانه دختران اضافه می‌شود، از تعداد چادریها و استفاده‌کنندگان از پوشاک ساده کم می شود. رستگارخالد (۱۳۸۷) به انجام پژوهشی با عنوان «جامعه‌شناسی حجاب: مسئولیتها و اختیارات دولت اسلامی» پرداخت و نشان داد که نگرش دختران به حجاب اسلامی به طور کلی مثبت است. زاهد زاهدانی و دشتی (۱۳۸۵) در پژوهش خود با عنوان «گرایش دانشجویان به انواع حجاب» نشان داده‌اند که زمان، عامل مؤثری بر نوع پوشش است. همچنین در محیطهای خصوصی بیشتر از محیطهای رسمی‌تر کم حجابی وجود دارد. حسن‌پور، دلاویز، یزدی و نجفی (۱۳۸۳) در پژوهشی نشان دادند که آشنا کردن دانش‌آموزان با فلسفه وحدود حجاب و

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

استفاده از الگوهای مناسب در تبلیغ حجاب برای ترویج فرهنگ عفاف و حجاب ضروری است .فرمانی‌پور و حسین‌خانی (۱۳۸۲) در پژوهشی در زمینه نگرش دانش‌آموزان دختر نسبت به حجاب دریافتند که اعمال تشویق به داشتن حجاب مناسب‌تر از اعمال تهدید و سختگیری است. سادات فخر (۱۳۷۹) تأکید می‌کند که عفاف انگیزه درونی است که در آن انسان به خصوص زن با خویشتنداری، محافظی برای خود ایجاد می‌کند. عظیمیان و بهشتی(۱۳۸۸) در بررسی فلسفه حجاب در اسلام و آثار تربیتی آن، روشهای درونی کردن حجاب را در ارتقا و تقویت حجاب موثردانسته‌اند. ماهینی و خسروپناه (۱۳۸۸) در پژوهشی نشان دادند که یکی از ارزشهای مقدس دین مبین اسلام که در عصرهای مختلف به‌صورتهای گوناگون مورد تهاجم قرار گرفته و سعی شده تا به‌صورت کمرنگ درآید، مبحث پوشش بانوان مسلمان است. آنان مهم‌ترین علل کم توجهی یا بی‌توجهی به مقولهٔ حجاب را در چهار دسته عوامل فرهنگی و اعتقادی، بیولوژیکی و روانی، اجتماعی و سیاسی بیان کرده و به ارائه راهکارهایی در جهت ترویج پوشش اسلامی پرداخته‌اند. دادگران (۱۳۶۹) در پژوهشی به این نتیجه رسید که دو نگرش درباره لزوم و چگونگی رعایت حجاب وجود دارد. نگرش نخست، از آزادی زنان حتی با حفظ موازین شرعی در انتخاب نوع پوشش خود تا استفاده از رنگهای شاد و روسریهای نقشدار طرفداری نمی‌کرد و معتقد بودند استفاده از چادر یا مقنعه در محل کار دست و پاگیر نیست. در مقابل، نگرش دوم بیشتر بر این عقیده بودند که استفاده از لباسهای تیره، سبب افسردگی فرد می‌شود و رنگ سیاه برای پوشش بانوان مناسب نیست. آنها استفاده از مقنعه را در محل کار بر چادر ترجیح می‌دادند.

مسأله حجاب موضوعی خاص و مربوط به یک جامعه معیّن یا در یک گوشه از جهان نبوده و نیست، بلکه مسأله ای جهانی و آشکار است که با مشخصات متناسب با جوامع مختلف، در سیر تاریخی آنها قرار دارد. مهم‌ترین سبک کنش اجتماعی مؤثر در رعایت حجاب، کنش ارزشی دینی است که در تمام ادیان مطرح است. همچنین عوامل سیاسی، اجتماعی و تاریخی یک کشور بر چگونگی تفسیر این پدیده تأثیر دارد. ترجیح لباسهای سنتی و مذهبی بر لباسهای بیگانه بیانگر سلامت روانی است. در تحقیقات بررسی شده معیارهای ارزشی، فردی، اجتماعی و تربیتی، هویت مذهبی، خودپنداره و رسانه‌های خارجی، مکان و زمان، تبعیت از مد روز و متنوع بودن لباسهای جدید، عوامل مؤثری بر نوع پوشش شناخته شده‌اند.

در نظامهای تربیتی و سیاسی، الگوهای مناسبی از پوشش به عنوان پوشش هنجار مطرح می‌شوند. انحراف از این الگوها چنانکه در شیوهٔ پوشش بین جوانان و میانسالان و نوع پوشش مادر و دختران مشاهده می‌شود، بیانگر مشکل اجتماعی ظهور یافته است که عوامل فرهنگی و اعتقادی، بیولوژیکی و روانی، اجتماعی و سیاسی در آن موثرند. راهکارهای رفع مشکل حاضر شامل دو بخش بیرونی و درونی است. آشنا کردن دختران با فلسفه وحدود حجاب و استفاده از الگوهای مناسب در تبلیغ آن و اعمال تشویق به داشتن حجاب مناسب‌تر و ایجاد انگیزه درونی برای خویشتنداری و ایجاد محافظی برای خود.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

■ گردآوری و تحلیل داده‌ها

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به شیوه پدیدارشناسی انجام گرفته است. بر این اساس از میان همهٔ دانش‌آموزان دختر پایه سوم متوسطه دوره دوم شهر تبریز در سال تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵ ده نفر به‌صورت هدفمند گزینش شده‌اند، چنانکه در پژوهش کیفی، به طور معمول واحدهای نمونه بر پایه هدفی خاص که مورد توجه پژوهشـــگر است و بر پایه نیاز پژوهش گزینش می‌شود، تا اطلاعات غنی و عمیق از آنان به‌دست آید و نمونه‌گیری تا هنگام اشباع داده‌ها ادامه یافت.

هدف در روش تحقیق پدیدارشناسانه، مطالعه این امر است که چطور پدیده انسانی در آگاهی و در شناخت تجربه می‌شـــود (عابدی، ۱۳۸۹). دلیل گزینش روش پدیدارشناسی این بوده است که بر پایه فرض منطقی، افراد، بهترین مرجع برای توصیف موقعیت، احساس و تجربه با واژگان خودشان هستند. لذا افرادی انتخاب می‌شـــوند که نســـبت به پدیده مورد مطالعه دارای تجربه باشـــند (بازرگان، ۱۳۹۳). رویکرد پدیدارشناسی خود به دو روش توصیفی و تفسیری تقسیم می‌شود که علی‌رغم شباهتهای بسیار، این دو روش تفاوتهایی دارند که شـــناخت آنها برای انتخاب بجا و مناســـب هر یک از دو روش تحقیق پدیدارشناسی در زمینه‌های مختلف کمک کننده است (امامی سیگارودی، دهقان نیری، رهنورد، نوری ســـعید،۱۳۹۱). در پژوهش حاضر نوع توصیفی از این رویکرد مورد توجه اســـت که در این روش هدف اصلی خلق یک توصیف جامع از پدیده تجربه شده برای دستیابی به درک ساختار ذاتی آن است. برای بررســـی تجربه دانش‌آموزان از مقوله حجاب، دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در سال ۹۶-۱۳۹۵ مورد توجه قرار گرفتند که از ســـه پایه دهم نظام جدید، ســـوم و پیش دانشـــگاهی تشکیل می‌شوند. در این پژوهش دانش‌آموزان پایه سوم دبیرستان مورد بررسی قرار گرفتند، زیرا دانش‌آموزان پایه دهم به دلیل تغییر مقطع از دوره اول تا حدی درگیر هماهنگ شدن با دوره دوم اند و آمادگی کافی برای ابراز تجربه خود را ندارند و دانش‌آموزان مقطع پیش دانشگاهی به دلیل درگیری با مسأله کنکور تمایل به همکاری در چنین شـــرایطی را نداشتند. همچنین مصاحبه‌ها در خارج از محیط مدرسه بود تا جوّ مدرسه درک آنان را درباره حجاب تحت تأثیر قرار ندهد. برخی از معیارهای انتخاب نمونه پژوهش عبارت‌اند از: نبود هیچ ســـابقه بی‌انضباطی، شـــکایت و نارضایتی از طرف معلمان و والدین، حداقل ســـه سال سکونت در شهر تبریز و حداقل یک دوره تجربه شرکت در کلاسهای آموزشگاههای خارج از مدرسه. دلیل انتخاب این معیارها، مطالعه دانش‌آموزان عادی و بدون مشـــکل رفتاری با فرهنگی مشترک است تا در خارج از مدرســـه هم نحوه پوشش آنها مورد توجه قرار گیرد. در مطالعه حاضر برای واکاوی ادراک دانش‌آموزان از مفهوم حجاب و به منظور تحقق‌پذیری اهداف پژوهش، ســـیزده مصاحبه نیمه ســـاختار یافته با ده نفـــر از دانش‌آموزان صورت گرفت. هدف از چنین مصاحبه‌ای، گـــردآوری خاطرات، تجارب و روایتهای دانش‌آموزان در مورد حدود حجاب بود. ســـؤالات به نحوی طراحی و مطرح شدند که نظرات، ادراکات و برداشتهای مصاحبه‌شونده در مورد موضوع دریافت شود. طی مصاحبه، دانش‌آموزان به بیان تجربه‌های

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

خود از حجاب پرداختند. مصاحبه‌ها در زمانهای بیســت تا سی دقیقه ای انجام گرفتند و تا زمان اشباع داده هــا ادامه یافتند، یعنی تا زمانی که با افزایش تعداد مصاحبه‌ها نظرجدیدی از افراد، یافت نشــد و مضامین استخراج شده از سایر مصاحبه‌شوندگان همانند مضامین قبلی تکرارشد. یک مصاحبه گروهی به شکل یک گروه سه نفری و مصاحبه فردی، یازده مورد حضوری و یک مورد برخط (آنلاین) انجام شد. مصاحبه فردی با سه نفر از مصاحبه‌شوندگان برای دریافت اطلاعات تکمیلی دوباره انجام شد و مجموع مصاحبه‌ها شامل یک مصاحبه گروهی و ۱۲ مصاحبه فردی بود و تعداد نفرات مصاحبه‌شونده ده نفر بود. برای پیشگیری از اتلاف وقت مشارکت‌کنندگان هماهنگی لازم انجام گرفت و با اجازه مشارکت‌کنندگان مصاحبه‌ها ضبط شــد و شــرکت‌کنندگان از انصراف در هر زمان از پژوهش آزاد بودند. حفظ سکوت و آرامش در مکان مصاحبه، محرمانه بودن مشــخصات و پاک شــدن فایل مصاحبه‌ها و در صورت تمایل، اطلاع رسانی از نتایج کلی پژوهش به شرکت‌کنندگان از دیگر نکات اخلاقی بود که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت. نمونه‌ای از سؤالات مصاحبه عبارت‌اند از:

- آیا کسی را دیده ای که به خاطر ضعف حجاب مورد بی احترامی قرار گیرد؟ نظر خودت چیه؟
- آیا از دوستانت در مورد چنین صحنه هایی شنیده‌ای؟ واکنش اونا چی بوده؟
- آیا در برنامه‌های تلویزیونی یا سریالها در این مورد چیزی به خاطر داری؟
- آیا دوستانی دارید که در حجاب متفاوت‌اند، آیا حجاب در رفتارشان فرق داره؟ در موردش بیشتر صحبت کنید؟
- اگه درمدرسه به حجاب بی توجه باشند، آیا به نحوه پوشش خود ادامه میدید؟

در پژوهش حاضر چون تبیین تجارب افراد از پدیده حجاب به شکل توصیفی مورد توجه پژوهشگر بود، بنابراین از روش کلایزی برای تحلیل آن استفاده شد که مراحل آن عبارت‌انداز:

- جهت هم احساس شدن با شرکت‌کننده همه مطالب هر مصاحبه به دقت خوانده می‌شود.
- عبارات مهم به همان صورت (زبان شرکت‌کننده) استخراج می‌شود.
- معنای هر عبارت مهم استخراج می‌شود.
- کدهای مشابه به‌صورت دسته‌هایی سازماندهی شده و یک توصیف عبارتی مختصر برای هر دسته انتخاب می‌شود.
- دسته‌هایی که ازنظر معنایی دریک طبقه قرارمی‌گیرند باهم ادغام می‌شوند.
- طبقات مشابه که دربرگیرندۀ یک مفهوم اصلی یا محوری پژوهش باشد، باهم ادغام می‌شوند.
- در مرحلۀ آخر از شرکت‌کنندگان سؤال می‌شود که آیا یافته‌های به‌دست آمده انعکاسی از تجربیات آنهاست یا نه (اعتباربخشی مفاهیم)؟ به این ترتیب یافته‌های اصلی پژوهش حاضر، تأیید و تفسیر می‌شود. براساس مراحل تحلیل کلایزی در این پژوهش به‌صورت زیر عمل شده است:

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

- ابتدا تمام متن مصاحبه روی کاغذ پیاده شـــده و چند بار خوانده شـــد و عبارات مهم به همان صورت (زبان شـــرکت‌کننده) استخراج شده و معنای هر عبارت مهم به‌دست آمده است. مفاهیم مشترک در یک دسته‌بندی قرار گرفته‌اند و پس از بررسی دسته‌ها برای هر کدام از آنها عناوین اولیه تعیین شده و از ترکیب آن عناوین، عبارات مهم به‌دست آمده است که براساس مثالی بیان می‌شوند:

عبارت مهم در مصاحبه نفر دوم: حجاب همون مدلهای جدید ســـاده با آرایش کم اســـت که زننده نباشـــه. عبارت مهم در مصاحبه نفر ســـوم: چادر روزآمد، آرایش معمولی و شال و روسری مدل جدید. عبارت مهم در مصاحبه نفر چهارم: بعضیها مثل فرشـــته‌اند و لباس زیبا می‌پوشند و برخی شبیه دلقکها لباس می‌پوشن. من دختری با ظاهر پریشان دیدم خفه می‌شدم. عبارت مهم در مصاحبه نفر پنجم: حداقل پوشش شرعی را حجاب میدونم. عبارت مهم در مصاحبه نفر نهم: چه الان و چه در هر زمان دیگه ای من همینی ام که هستم. عبارت مهم در مصاحبه نفر ششم: مثل دختران بدپوش بیرون نمیرم ولی تحمل حجاب شدید را ندارم. در حد متوسط خودمو می‌پوشونم. عبارت مهم در مصاحبه نفر نهم: وقتی حجاب می‌گید اغلب فکر می‌کنیم یعنی چادر. عبارت مهم در مصاحبه نفر دهم ما معلمهایی داریم که اخلاق خیلی بدی دارند ولی خیلی محجبه‌اند.

- معنای استخراج شده از عبارات بالا وجود برداشتهای متفاوت از حدود حجاب است.
- با ادغام دســـته مدنظر، مضمون به‌دست آمده و دسته‌ها ازنظر معنایی در یک طبقه قرار گرفتند و باهم ادغام شدند. حدود حجاب فقط در پوشش خلاصه نمی‌شود، عفاف و حجاب در نگاه و گفتار و رفتار و پوشش مطرح است. این طبقات مشابه دربرگیرندۀ یک مفهوم اصلی یا محوری پژوهش است.
- در مرحلۀ آخر از شـــرکت کنندگان ســـؤال شد که آیا یافتۀ به‌دســـت آمده انعکاسی از تجربیات آنهاست یا نه (اعتباربخشی مفاهیم)؟ به این ترتیب یافته‌های اصلی پژوهش حاضر، تأیید و تفسیر شدند.

یافته‌ها

پـــس از پیاده کردن متـــن ۱۳ مصاحبه با دانش‌آموزان روی کاغذ و خوانـــدن مکرر آنها، از تجارب زیســـته حجاب در میان دانش‌آموزان دبیرستانی، هفت زیر مضمون استخراج شد: این زیر مضمونها در دسته‌بندی موضوعهای اصلی قرار گرفتند و از آنها یک مضمون اصلی به‌دست آمد.

مضمون اصلی: حدود حجاب فقط در پوشـــش خلاصه نمی‌شـــود، عفاف و حجاب در نگاه و گفتار و رفتار و پوشش مطرح است.

- **وجود برداشتهای متفاوت از حدود حجاب**

افراد مورد مصاحبه با پوششهای گوناگون معتقد بودند که با حجاب هستند.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

نمونه پاسخها: حجـاب همون مدلهای جدید ساده با آرایش کمه که زننده نباشه؛ بعضیها مثل فرشـــته‌اند و لباس زیبا می‌پوشند و برخی شـــبیه دلقکها لباس می‌پوشن؛ من دختری با ظاهر پریشان دیدم خفه می‌شدم؛ مثل دختران بدپوش بیرون نمیرم ولی تحمل حجاب شدید را ندارم؛ ما معلمهایی داریم که اخلاق خیلی بدی دارند ولی خیلی محجبه‌اند.

- **تأثیر تجربه گذشته فرد در حدود حجاب**

نحوه برخورد دیگران و پاداش و تنبیه‌هایی که افراد تجربه کرده‌اند در نوع پوشـــش و رفتار وی تأثیر می‌گذارد.

نمونه پاسخها: من با لباس مناسب دوچرخه سواری می‌کنم کسی اذیتم نمی‌کند.

من خودم محجبه هستم خونواده ام اینطوری دوست دارن؛ من عادت کردم با حجاب باشم نمی‌توانم جور دیگه ای باشم؛ در ائل گلی به دختری که با لباس نامناسب موتور سواری می‌کرد مزاحمها گیر می‌دادند.

- **وابستگی حدود حجاب به محیط**

حجاب چادر که در مدرســـه یا بعضی محیطها اجباری است شـــاید در بیرون از آن محیط برای همه خوشایند نباشد. اگر در ساعات تعطیلی مدارس به دانش‌آموزان دختر و پسر مخصوصاً دبیرســـتان با دقت نگاه کنیم دانش‌آموزان را با لباســـهای متفـــاوت و رنگها و مدلهای گوناگون می‌توان مشاهده کرد و این نوع نگرش و گرایش دانش‌آموزان به مسأله پوشش را بیان می‌کند.

نمونه پاسخها: در مدرســـه ما چادر اجباریه و از در مدرسه که بیرون می‌ریم چادر را می‌ذاریم تو کیفمون.

بعضی از بچه‌ها ترجیح میدند مانتویی باشند. وقتی از مدرسه جای دیگه ای می‌رفتم و چادر را بر می‌داشـــتم احساس بدی داشـــتم. حالا از اون مدرسه بیرون اومدم نرمال شدم؛ من دوست ندارم انگشت‌نما باشم، در هر جایی مثل همه لباس می‌پوشم.

- **حدود حجاب تابعی از زمان**

اســـتفاده برخی افراد از حجـــاب چادر در مجالس ختم و دعا و اختصاص پوشـــش چادر به مکانهایی مانند قبرستان از نظر روانشناسی زمینه ذهنی بدی را برای مخاطبان ایجاد می‌کند.

نمونه پاســـخها: در رمضان و محرم بیشـــتر رعایت می‌کنم، چون وقتی روزه ام ارزشش را نگه می‌دارم.

وقتی عزاداری می‌رم رعایت می‌کنم.

- **تاثیر دنیای مجازی بر کم رنگ شدن حجاب**

دنیای مجازی مفهوم حجاب را از بین برده اســـت و خیلی از حد و حدودها را کمرنگ کرده است.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

نمونه پاسخها: در تلگرام اکثر همکلاسیهام عکس سرلخت دارن؛ من عکس نیمرخم را گذاشتم ولی ســـرلخت نیست؛ عروس همسایه ما با اینکه خانواده متعصبی دارن ولی عکسهای زننده در پروفایلش می ذاره.

- **ضعف اعتقادی عامل نگاه مقطعی به حجاب**

به دلیل درونی نشـــدن مفهوم حجاب در بعضی از افراد و توجه به جنبه رســـمی و سیاسی، جنبه اعتقادی آن کمرنگ شده و موجب مقطعی رفتار کردن افراد می‌شود.

نمونه پاسخها: بعضیها در محله حجاب دارند در جای دیگه بی‌حجابند؛ من کسی را می‌شناسم که با حجاب هست ولی ارتباط نادرست هم داره.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش بازنمایی تجارب زیسته دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تبریز درباره حدود حجاب اســـت. با بررسی فهم دانش‌آموزان از حدود حجاب می‌توان قضاوتهای پوشیده آنها را رصد کرد و با شناخت افکارشان، علت رفتارهای احتمالی آنها را درک کرد.

همچنانکه روشن شد، برداشتهایی متفاوت از حدود حجاب در میان دانش‌آموزان وجود دارد و آن را دارای ابعاد مختلف می‌دانند. در فهم دانش‌آموزان حدود حجاب فقط در پوشش خلاصه نمی‌شود؛ عفاف وحجاب در نگاه، گفتار و رفتار نیز مطرح اســـت. همچنین نتایج نشان می‌دهد که تجربه‌های گذشته سبب تعیین شاخصهایی از حدود حجاب در فهم افراد می‌شود، یعنی نحوه برخورد دیگران و پاداش و تنبیه‌هایی که افراد تجربه کرده‌اند در نوع پوشش وی تاثیر می‌گذارد.

از مصاحبه‌ها چنین به‌دست آمد که حدود حجاب تابعی از محیط و زمان است، چرا که در تجربه دانش‌آموزان محیطهای متفاوت مانند مدرسه یا مراسم عزاداری... و همچنین زمانهای مختلف مثل محرم و رمضان...، در تعیین نوع پوشش آنها تاثیر دارد؛ تا جایی که دنیای مجازی مفهوم حجاب وحد و حدود آن را تغییر داده است. همچنین درونی نشدن مفهوم حجاب در بعضی از افراد، موجب مقطعی رفتار کردن افراد می‌شود.

نتایج این پژوهش با نتایج پژوهشـــهای مهتا (۲۰۱۰)، بهویی و همکاران (۲۰۰۸)، شـــیرازی و میشـــرا (۲۰۱۰)، طالبی دلیر و رضوی طوسی (۱۳۹۲)، رجالی و همکاران (۱۳۹۱)، رستگار خالد، محمـــدی و نقی‌پـــور (۱۳۹۱)، فضل‌الهی و ملکی توانا(۱۳۹۱)، زاهد زاهدانی و دشـــتی (۱۳۸۵) و فرمانی‌پور و حسین‌خانی(۱۳۸۲) همسوست. در همه آنها حجاب به مثابه رسانه ای ارتباطی، تحت تأثیر ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و ویژگیهای فردی است که معنای ذهنی و ارزشی دارد. تغییر نسل می‌تواند موجب تغییراتی در میزان نگرش افراد به مقوله حجاب شود. در این راستا، خانواده، شبکه‌های ارتباطی، محیطها و زمانهای مختلف، در تغییر نگرشها نقش محوری دارند. همچنین پژوهش حاضر با نتایج پژوهش خیدانی (۱۳۹۴) مبنی بر اینکه میان متغیر حجاب و

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

نحوهٔ فرزندپروری، همبستگی بسیار ناچیزی وجود دارد و تجربهٔ گذشتهٔ فرد در حجاب وی، نقشی ایفا نمی‌کند ناهمسوست. به نظر می رسد دلیل ناهمسو بودن این نتیجه با نتیجه پژوهش خیدانی عدم توجه پژوهش وی به ادراکات واقعی و تجارب زیسته و مطالعه کمّی موضوع بوده است.

دریافت فهم دانش‌آموزان در مورد حدود حجاب بیانگر تغییر نگرش نسل جدید است. توجه به فهم دانش‌آموزان و دریافت نگرش و گرایش آنها نسبت به حدود حجاب کمک شایانی در دستیابی به برنامه‌ریزی جامع در مورد این پدیده خواهد کرد.

● پیشنهادهای کاربردی ●

با توجه به ماهیت چندوجهی و فرایندی بودن حجاب، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهند که رویکردهای حل مسأله باید بر پایهٔ نگاه جامع و نظام‌مند و با توجه به ماهیت شناختی عمیق باشد. عوامل موثر بیرونی و درونی در تعیین حدود حجاب، عقیده و مرام را با دو خصیصهٔ شناخت و انتخاب روبه‌رو می‌سازد و براساس آن تمام رفتارهای فرد را شکل می‌دهد. هرقدر شناخت و اختیار انسان عمیق‌تر شود، عقیده و مرام او نیز پایدارتر است. با توجه به اهمیت دینی، هویتی و سیاسی که حجاب در جامعه ما دارد، درونی کردن باور، ارزش و هنجارهای حجاب بهترین راهکار به نظر می‌رسد. لازم است با هدف تقویت مبانی اعتقادی، ساختارهای فراشخصی چون هویت قومی و محلی از همان دوران کودکی تقویت شود. وقتی که افراد از سیاستهای انتخاب شده، برداشت خوشایندی داشته باشند، در موضع دفاع از هویت محلی و قومی خودشان بر می آیند. چنانچه تعلق ذهنی فرد به خرده فرهنگی با رضایتمندی همراه باشد و فرد از این رهگذر به پاداشهای روانی خوشایند و ارضاکننده ای دست یابد، رفته رفته از اقتضاهای این فرهنگ غالب حمایت خواهد کرد.

بنابراین، براساس یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- با تقویت عوامل فرهنگی درونیِ تاثیرگذار بر حجاب و نظام آموزشی مطلوب، ارزشها و هنجارهای پوشش مناسب در جامعه ترویج یابد و از عوامل کنترل غیررسمی به جای عوامل کنترل رسمی بهره گیرند، به طوری‌که حجاب در میان افراد جامعه درونی شود و به بازاندیشی در روش سبک زندگی مبتنی بر خلق هویت منجر شود.
- افزایش اطلاعات از نحوه فهم دانش‌آموزان نسبت به حجاب از طریق تغییر در شیوه‌های مواجهه با آنان، اثر افزایشی در اصلاح رفتار آنها خواهد داشت.
- فراهم کردن فرصت برای تجارب خوشایند از حجاب مانند برگزاری اردوهای گروهی در مراکز مذهبی و برگزاری مراسم مذهبی و اعیاد روحیه بخش.
- فراهم کردن عرصه‌های مناسب برای ابراز زیباییها و شایستگیهای ظاهری در دختران در فضاهای دوستانه از طریق فرهنگ‌سازی. گسترش حضور در مراکز اختصاصی تفریحی و فضاسازی برای برخورداری آنان از آزادی عمل در رعایت حجاب، می‌تواند یکی از عوامل موثر در انتخاب نوع حجاب باشد و از اولویت بالایی برخوردار است.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

منابع

REFERENCES

قرآن‌کریم. (۱۳۹۴). ترجمه محمدمهدی فولادوند، چاپ سوم. تهران: اسوه.

نهج‌البلاغه. (۱۳۷۹). نامه ۳۱، ترجمه دشتی. قم: آل‌علی(ع)، چاپ اول.

آقایانی چاوشی، اکبر؛ طالبیان، داوود؛ حبیبی، مهدی؛ دهاقین، وحیده و انوری، سمیه‌السادات. (۱۳۸۹). دیدگاه جوانان و میانسالان در مورد حجاب برتر. *مجلهٔ علوم رفتاری*، ۴(۱)، ۷۷-۸۱.

احمدی، یعقوب. (۱۳۸۸). وضعیت دینداری و نگرش به آینده دین در میان نسل‌ها مطالعه موردی شهر سنندج. *فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی*، ۱(۱)، ۱۷-۴۴.

اسدزاده، فرشته؛ محمدی، یحیی؛ جلیلی، معصومه سادات و شریفی، مژگان. (۱۳۹۱). *بررسی معیارهای حجاب (در سه بعد ارزشی، فردی، اجتماعی) در بین دانشجویان المپیاد ورزشی دختر دانشگاه پیام نور کل کشور*. همایش ملی عفاف، حجاب امنیت فردی و اجتماعی، فرماندهی انتظامی استان خراسان شمالی، دفتر تحقیقات کاربردی.

افشانی، سیدعلیرضا و زارعان، احمد. (۱۳۹۳). نقش رسانه‌ها در گسترش و تعمیق فرهنگ عفاف و حجاب و تأثیر آن بر امنیت فردی و اجتماعی. *فصلنامهٔ دانش انتظامی خراسان شمالی*، ۱(۳)، ۴۱-۶۲.

امامی سیگارودی، عبدالحسین؛ دهقان نیری، ناهید؛ رهنورد، زهرا و نوری سعید، علی. (۱۳۹۱). روش‌شناسی تحقیق کیفی: پدیدارشناسی. *پرستاری و مامایی جامع‌نگر*، ۲۲(۲)، ۵۶-۶۳.

بازرگان، عباس. (۱۳۹۳). *مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته: رویکردهای متداول در علوم رفتاری*. تهران: نشر دیدار.

جوادی آملی، عبدالله.(۱۳۸۶). *زن در آئینه جلال و جمال*. قم: اسراء، چ ۲۰.

جهانگیری، علی و شجاعی، مریم. (۱۳۹۱). *بررسی رابطه بین میزان باور به حجاب و خودپنداره در میان دانشجویان علمی کاربردی شهرستان بجنورد*. همایش ملی عفاف، حجاب امنیت فردی و اجتماعی، فرماندهی انتظامی استان خراسان شمالی، دفتر تحقیقات کاربردی.

حداد عادل، غلامعلی.(۱۳۸۶). *فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی*. تهران: سروش.

حر عاملی، محمد بن حسن.(۱۳۵۴. ق). *وسائل‌الشیعه*. ج۵۴ تهران: مکتبه‌الاسلامیه.

حسن‌پور، جعفر؛ دلاویز، خلیل؛ یزدی، صمد و نجفی، حبیب‌اله. (۱۳۸۳). *بررسی نگرش دانش‌آموزان دختر مقطع راهنمایی استان مازندران نسبت به حجاب. اداره کل آموزش و پرورش استان مازندران*، نمایه شده در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران.

خواجه‌نوری، بیژن؛ روحانی، علی و هاشمی، سمیه. (۱۳۹۱).گرایش به حجاب و سبکهای متفاوت زندگی (مطالعه موردی: زنان شهر شیراز). *جامعه‌شناسی کاربردی* (مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان)، ۲۳(۳)، ۱۴۱-۱۶۶.

خیدانی، لیلی. (۱۳۹۴). بررسی فرهنگ حجاب و عفاف و نگرش به آن در بین دانشجویان دختر دانشگاه‌های استان ایلام. *پژوهشنامهٔ زنان*، ۶(۲)، ۵۱-۷۳.

دادگران، محمد. (۱۳۶۹). *پژوهشی پیرامون حقوق، نقش اجتماعی و پوشش بانوان و کنکاشی در زمینه شناخت الگوی اسلام برای زن امروز*. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات برنامه ای صدا وسیما.

رجالی، مهری؛ مستأجران، مهناز و لطفی، مهران. (۱۳۹۱). نگرش دانشجویان دختر دانشکدهٔ بهداشت دانشگاه علوم پزشکی اصفهان نسبت به حجاب و پوشش زنان و برخی عوامل مؤثر بر آن. *مجله تحقیقات نظام سلامت*، ۸(۳)، ۴۲۴-۴۳۰.

رستگار خالد، امیر. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی حجاب: مسئولیتها و اختیارات دولت اسلامی*. قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. چاپ اول.

رستگار خالد، امیر؛ محمدی، میثم و نقی‌پور، سحر. (۱۳۹۱). کنشهای اجتماعی زنان و دختران نسبت به حجاب و رابطهٔ آن با مصرف اینترنت و ماهواره. *فصلنامهٔ مطالعات راهبردی زنان*، ۴(۵۶)، ۷-۸۲.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]

زاهد زاهدانی، سعید و دشتی، عبدالله. (۱۳۸۵). گرایش دانشجویان به انواع حجاب. *نشریهٔ مطالعات اجتماعی ایران*، ۱ (۱)، ۱۰۱-۱۲۴.

سادات‌فخر، سیدعلی. (۱۳۷۹). حجاب، ارزش یا روش؟ *مجله نقد کتاب*، شماره ۱۷، ۲۶۰-۲۷۱.

سلاجقه، آزیتا و موسی‌پور، نعمت‌الله. (۱۳۹۰). بررسی مقایسه‌ای الگوی پوشش دانشجویان دانشگاههای دولتی، پیام نور و آزاد اسلامی مطالعه موردی شهر بافت. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، ۴ (۳)، ۱۵۳-۱۷۶.

شـــارع‌پور، محمود؛ تقوی، ســـیده زینب و محمدی، مهدی. (۱۳۹۱). تحلیل جامعه‌شـــناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب(مطالعهٔ موردی: گرایش به حجاب در بین دانشـــجویان دختر دانشـــگاه مازندران). *فصلنامهٔ تحقیقات فرهنگی ایران*، ۵(۳)، ۱-۲۹.

شمس، ابراهیم. (۱۳۸۶). *ارزیابی عملکرد دستگاه‌های ذیربط در ارتباط با گسترش حجاب. هم‌اندیشی حجاب: مسئولیتها و اختیارات دولت اسلامی*. قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

صالح آبادی، ابراهیم. (۱۳۹۲). بررســـی جامعه‌شناختی حجاب زنان در شهر اسفراین اعتماد و حجاب. *فصلنامهٔ مطالعات جامعه‌شناختی جوانان*، ۴ (۱۲)، ۱۱۳-۱۳۶.

طالبی دلیر، معصومه و رضوی طوســـی، سیدمجتبی. (۱۳۹۲). اعتقاد به حجاب و نگرش‌های مربوط به آن. *فصلنامهٔ زنان و خانواده*، ۷(۲۳)، ۷۱-۱۰۶.

عابدی، حیدرعلی. (۱۳۸۹). *کاربرد روش تحقیق پدیده شناســـی در علوم بالینی. نشـــریه راهبرد*، ۱۹ (۵۴)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، ۲۰۷-۲۲۴.

عظیمیان، مریم و بهشتی، سعید. (۱۳۸۸). بررسی فلسفه و قلمروی حجاب در اسلام و آثار تربیتی آن. د*وفصلنامه تربیت اسلامی*، ۴ (۸)، ۷۵-۱۰۳.

فاضلیان، پورانداخت. (۱۳۸۹). *بررسی رابطه حجاب و میزان امنیت اجتماعی در بین زنان شهر تهران. پژوهش‌نامه زنان*، ۱ (۲)، ۶۵-۸۶ .

فرمانی‌پور، معصومه و حســـین‌خانی، ســـکینه. (۱۳۸۲). *بررســـی نگرش دانش‌آموزان دختر مدارس راهنمایی یزد نسبت به حجاب*. اداره کل آموزش وپرورش استان یزد.

فضل‌الهی قمشی، سیف‌اله. (۱۳۹۱). بررسی و اولویت بندی علل کم توجهی به پوشش اسلامی و راهکارهای ترویج آن در بین دانشجویان دختر دانشگاهها. *فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۲ (۳)، ۳۲۳-۳۴۲.

فضل‌الهی، سیف‌اله و ملکی‌توانا، منصوره. (۱۳۹۱). *فرهنگ عفاف و راهکارهای ترویج آن در سبک زندگی اسلامی*. اولین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم.

کربلائی پازوکی، علی و خوانین‌زاده، محمدحســـین. (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی مســـأله عفاف و حجاب در بین دانشجویان دختر کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی. *مجله علمی-پژوهشی فرهنگ مشاوره و روان درمانی*، ۵(۱۸)، ۱۷۱-۱۹۳.

کریمی، یوسف.(۱۳۷۲). *روانشناسی اجتماعی*. تهران: نی.

ماهینی، انسیه و خســـروپناه، عبدالحسین. (۱۳۸۸). راهکارهای ترویج پوشش اسلامی در بین دختران دانشجو. *فصلنامه معرفت در دانشگاه اسلامی*، ۱۳ (۳)، ۵۳-۸۱.

محبوبی منش، حسین. (۱۳۸۶). تحلیل اجتماعی مسأله حجاب. *نشریه مطالعات راهبردی زنان*، ۱۰ (۳۸)، ۸۸-۱۳۴.

محسنیان‌راد، مهدی. (۱۳۸۵). *ارتباط‌شناسی*. تهران: سروش.

محمدی، اصغر و قدسی، میثم. (۱۳۹۵). بررسی نگرش به حجاب در بین زنان ۱۵ سال به بالای شهر ایلام و رابطهٔ آن با متغیرهای دموگرافیک در سال ۱۳۹۵. *فصل‌نامه علمی - ترویجی فرهنگ ایلام*، ۱۶ (۵۰ و ۵۱)، ۳۷-۶۲.

معین، محمد. (۱۳۴۲). *فرهنگ فارسی*. ج ۱. تهران: امیرکبیر.

مهدی‌زاده، حسین. (۱۳۸۷). *حجاب‌شناسی؛ چالش‌ها و کاوشهای جدید*. قم: انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.

نبوی، ســـید عبدالحسین و شهریاری، مرضیه. (۱۳۹۱). بررسی علل ضعف پوشش در بین دانشجویان دختر و راهکارهای بهینه‌سازی آن در سطح نظر و عمل. د*وماهنامه مهندسی فرهنگی*، ۷ (۶۹ و ۷۰)، ۶۳-۸۵.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.26766728.1400.18.1.8.7]